

G.G. van Leeuwen

No. 2.68

**DE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL
LAND- EN TUINARBEIDERS
VAN 1959 TOT 1974**

Juni 1975

L 26
2.68
c

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek**

351305

Overzicht van uitgebrachte verwante publikaties

No. 2.60	Verandering in het aantal bedrijfs- hoofden en bedrijven in Limburg in de periode 1967-1972 Maart 1974	f 5,50
No. 2.46	Verandering in het aantal bedrijfs- hoofden en bedrijven in de Friese weidestrecken en in de Wouden in de periode 1966-1971 Maart 1973	f 5,50
No. 2.45	Verandering in het aantal bedrijfs- hoofden en bedrijven op de Drentse Zandgronden in de periode 1966-1971 Februari 1973	Uitverkocht
No. 2/3.1	De toekomstige ontwikkeling van de mannelijke beroepsbevolking en van de werkgelegenheid in de land- en tuinbouw in het Noorden Augustus 1970	Uitverkocht
Med./Overdr.	De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking	Uitverkocht

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING	7
2. DE VERANDERINGEN IN DE AANTALLEN REGELMATIG EN NIET-REGELMATIG WERKZAME NIET-GEZINSARBEIDSKRACHTEN OP LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN	10
3. DE BETEKENIS VAN DE NIET-GEZINSARBEIDSKRACHTEN IN HET TOTALE ARBEIDSVOLUME VAN DE AGRARISCHE BEDRIJVEN	13
4. OP WELKE BEDRIJVEN KOMEN DE REGELMATIG WERKZAME LAND- EN TUINARBEIDERS VOOR?	15
5. DE LEEFTIJDVERDELING VAN DE REGELMATIG WERKZAME MANNELIJKE NIET-GEZINSARBEIDSKRACHTEN	18
6. DE ONTWIKKELING PER REGIO EN PER PROVINCIE	20
7. SEIZOENBEWEGING IN DE ARBEIDSBEZETTING EN WERKLOOSHEID	22
SAMENVATTING	24
BIJLAGEN	
1. Kenmerken van de verschillende tellingen die informatie verschaffen over land- en tuinarbeiders	26
2. De leeftijdsverdeling van de regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten naar hoofdberoep van het bedrijfshoofd	
3. Het aantal regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten per provincie	33
LITTERATUUR OVER LAND- EN TUINARBEIDERS	34

Woord vooraf

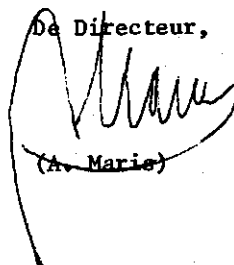
De omvang van de agrarische beroepsbevolking in Nederland vertoont reeds gedurende een periode van ongeveer 20 jaren een neergaande beweging. Aanvankelijk deed deze vermindering zich vooral voor bij de land- en tuinarbeiders en bij de meewerkende gezinsleden. Later kreeg ook de vermindering van het aantal bedrijfshoofden een belangrijke betekenis.

In de loop van de jaren zestig vond in sommige gebieden een opmerkelijke vertraging plaats in de afnemng van het aantal land- en tuinarbeiders. Deze vertraging deed zich het eerst voor in het Zuiden van het land, later ook in het Westen. Op sommige plaatsen ontstond zelfs een zeker tekort aan arbeidskrachten. In andere gebieden was van een vertraging evenwel geen sprake.

In deze publikatie is getracht een beeld te schetsen van deze ontwikkelingen. Dit beeld zal er toe bij kunnen dragen de ontwikkelingen in de verschillende regio's te beoordelen.

Bij het samenstellen van dit rapport is gebruik gemaakt van bestaande statistische gegevens. De verslaggeving is geschied door G.G. van Leeuwen, medewerker van de afdeling Structuuronderzoek van het Instituut.

De Directeur,

(A. Marie)

Den Haag, juni 1975

1. Inleiding

De ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking vertoont sinds het midden van de jaren vijftig een neergaande beweging. De vraag naar agrarische produkten neemt slechts geleidelijk toe. De hoeveelheid produkt die per man kan worden voortgebracht stijgt relatief snel. Het gevolg hiervan is, dat met minder mensen in de landbouw volstaan kan worden.

Dit heeft aanvankelijk vooral consequenties gehad voor het gedeelte van de agrarische beroepsbevolking dat bestaat uit niet-zelfstandigen: land- en tuinarbeiders en meewerkende gezinsleden (hoofdzakelijk zoons).

De vermindering van het aantal land- en tuinarbeiders kwam op gang in het begin van de jaren vijftig. Het tempo was aanvankelijk nog traag (een vermindering van $\pm 3\%$ per jaar). Nadien verliep de ontwikkeling gedurende een tiental jaren meer dan twee maal zo snel. Omstreeks 1970 heeft er in sommige produktietakken een kentering plaatsgevonden. De laatste jaren is het aantal in zijn totaliteit genomen ongeveer gelijk gebleven.

De vermindering van het aantal meewerkende gezinsleden was tegen het einde van de jaren vijftig reeds relatief groot. Ook van 1960 tot 1970 verliep de vermindering in een hoog tempo. Daarna is deze iets afgezwakt, evenwel niet in die mate als bij de land- en tuinarbeiders het geval was.

Doelstelling

In deze studie willen we ons richten op de aantalsontwikkeling van de groep land- en tuinarbeiders. De belangstelling voor deze groep was de laatste tien jaren vergeleken met de periode daarvoor gering; de aandacht van het beleid en het onderzoek is de laatste jaren hoofdzakelijk gericht geweest op de bedrijfshoofden. Deze vormen ook de belangrijkste categorie van de agrarische beroepsbevolking. De aanleiding om de aantalsontwikkeling van de groep land- en tuinarbeiders te bezien is de verandering in het tempo van de vermindering. Van 1960 tot 1970 was de vermindering per jaar veel sterker dan na 1970. Daarbij komt, dat de indruk bestaat dat er de laatste jaren in sommige gebieden een tekort aan arbeiders is ontstaan, zoals in het Zuidhollands Glasdistrict 1), in de bloembollenstreek en in Aalsmeer en omstreken 3), terwijl

- 1) Zie "Nota aan de Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt voor Zuid-Holland", 1974
- 2) Zie "Arbeidsmarktaspecten van het bloembollenbedrijf in het Gewest Lisse", Lisse 1971.
- 3) Zie "De werkgelegenheid in de bloementeel in Aalsmeer", studiegroep personeelsvoorziening bloemisterij Aalsmeer e.o.

in andere gebieden nog steeds te veel landarbeiders zijn, met name in de akkerbouwgebieden, met uitzondering van de IJsselmeerpolders.

Om over deze ontwikkelingen beter geïnformeerd te zijn leek het zinvol een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling in de laatste 10 à 15 jaren. Dit onderzoek is er alleen op gericht een beeld te vormen van de aantalsontwikkeling van de groep: hoeveel land- en tuinarbeiders zijn er, op welke bedrijven werken ze, welke leeftijden hebben ze, hoeveel werkeloosheid is er en wat zijn de seizoenbewegingen in de werkgelegenheid? Dit beeld zal er toe kunnen bijdragen de ontwikkelingen in de verschillende regio's te beoordelen.

Bronnen

Het onderzoek is gebaseerd op bestaand statistisch materiaal. De belangrijkste bronnen hiervan zijn het Centraal Bureau voor de Statistiek en de Agrarische Sociale Fondsen. Het CBS publiceert jaarlijks cijfers die gebaseerd zijn op een integrale telling van de agrarische bedrijven. Deze tellingen zijn hoofdzakelijk gericht op de produktierichtingen, die op de bedrijven voorkomen. Sinds 1958 worden evenwel ook vragen gesteld over de arbeidsbezetting. Naast deze telling, de z.g. meitelling, heeft er maandelijks een steekproef plaats uit de agrarische bedrijven, welke ook enige gegevens verschaft over de arbeidsbezetting. Deze gegevens hebben betrekking op de seizoenbeweging in de arbeidsbezetting. Een derde telling, die door het CBS wordt uitgevoerd, is de z.g. arbeidskrachtentelling. Deze telling geeft de meest uitgebreide informatie over de arbeidskrachten in de land- en tuinbouw. Deze telling wordt evenwel slechts eenmaal per 5 jaar gehouden (vóór 1965 eenmaal per 3 jaar). Een vierde telling van het CBS, waaruit gegevens over de aantallen arbeidskrachten in de land- en tuinbouw naar voren komen, is de Volkstelling. De resultaten van de Volkstelling van 1971 zijn momenteel echter nog niet beschikbaar.

Een tweede instelling die gegevens over de aantallen werknemers in de land- en tuinbouw publiceert, is de Stichting Agrarische Sociale Fondsen. Deze stichting is belast met de uitvoering van de sociale verzekeringswetten ten dienste van de Bedrijfsvereniging voor het Agrarisch Bedrijf (BVAB) en met de uitvoering van de administratie van het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw (BPL).

Een moeilijkheid bij het waarderen van de gegevens uit de verschillende bronnen wordt gevormd door het feit, dat ze in een aantal gevallen niet goed op elkaar aansluiten. Er worden verschillende definities gebruikt en de telcriteria voor de verschillende tellingen wijken van elkaar af. Dit maakt het nodig om, zo-

als reeds in meerdere studies van het LEI is geschied 1), stil te staan bij de verschillende tellingen. De geïnteresseerde lezer zij voor een vergelijking verwezen naar bijlage 1. In het volgende zal hoofdzakelijk gebruik worden gemaakt van de landbouwtellingen van het CBS, omdat deze de meest uitgebreide informatie verschaffen.

---

1) Zie o.a.: "Het aantal werknemers in de land- en tuinbouw in het verleden en de te verwachten ontwikkeling tot 1975", LEI 1968, B.H. Perdok.

2. De veranderingen in de aantallen regelmatig-en niet-regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten op land- en tuinbouwbedrijven

Onder land- en tuinarbeiders worden verstaan personen die land- of tuinbouwwerkzaamheden verrichten op een land- of tuinbouwbedrijf en niet tot het gezin van het bedrijfshoofd behoren. Zij die huishoudelijk werk, administratieve werkzaamheden e.d. verrichten in dienst van een bedrijfshoofd worden dus niet tot de land- en tuinarbeiders gerekend. Wanneer het bedrijfshoofd geen natuurlijke persoon is doch een rechtspersoon (N.V., B.V., enz.) wordt niet gesproken van een gezinsbedrijf. De arbeidskrachten op deze bedrijven worden dus gerekend tot de categorie land- en tuinarbeiders.

De arbeidskrachten worden onderscheiden in regelmatig en niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten. Ook wordt wel gesproken van vaste en tijdelijke arbeidskrachten 1). Onder regelmatig werkzame arbeidskrachten verstaat het CBS: personen van 15 jaar en ouder die, ongeacht de duur van de wekelijkse arbeidstijd, in een bepaald jaar iedere week land- en/of tuinbouwwerkzaamheden hebben verricht op een bedrijf 2). Niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten zijn dan personen die in een periode van één jaar niet iedere week land- en/of tuinbouwwerkzaamheden hebben verricht op één bedrijf.

a. Regelmatig werkzame arbeidskrachten

De vermindering van het aantal regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten in de land- en tuinbouw had in de jaren vijftig nog een traag tempo: bijna 3% per jaar. Tegen het einde van de jaren vijftig is een snelle afneming tot stand gekomen (meer dan 6% per jaar). Deze periode met een snelle afneming duurde ongeveer 10 jaar. Van 1970 tot 1974 was de vermindering nog slechts gering (zie tabel 1).

Een aparte groep niet-gezinsarbeidskrachten in de land- en tuinbouw wordt gevormd door de arbeidskrachten van de loonwerkbedrijven en de werktuigencoöperaties. Deze zijn namelijk tijdelijk werkzaam op agrarische bedrijven. Zij worden echter sinds 1964 afzonderlijk geregistreerd. Het aantal regelmatig werkzame personen op deze bedrijven bleef tussen 1965 en 1970 ongeveer constant

1) De begrippen komen in grote lijnen met elkaar overeen (zie bijlage 1).

2) Zie Landbouwtelling mei 1973, pag. 7, CBS, Den Haag.

(+ 9000 personen). In 1965 waren er hiervan ongeveer 4200 in loondienst, in 1970 ongeveer 4800.

Het aantal regelmatig werkzame vrouwelijke arbeidskrachten in loondienst in de land- of tuinbouw is klein vergeleken met het aantal mannen. In de periode 1950 - 1962 is hun aantal sterk verminderd, nl. van 5400 tot 1300. Nadien is dit aantal enige jaren stabiel gebleven. De laatste jaren zien we een toeneming. In 1974 waren + 2400 vrouwen vast in loondienst op land- of tuinbouwbedrijven.

Tabel 2.1 De ontwikkeling van het aantal regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten op land- en tuinbouwbedrijven in de periode 1959 - 1974 (meer dan 15 uur per week werkzaam).

	Aantal mannen	Vermindering in % per jaar	
1959	76068	1959 - 1962	- 6,7
1962	61896	1962 - 1965	- 6,9
1965	49870	1965 - 1970	- 6,8
1970	35139	1970 - 1972	- 1,9
1972	33791	1972 - 1974	- 0,1
1974	33751		

Bron: CBS: arbeidskrachtentellingen en metingen (na 1970)

b. Niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten

De aantallen niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten in de land- en tuinbouw zijn niet bekend. Onder deze arbeidskrachten bevinden zich enerzijds personen die het hele jaar in de land- en tuinbouw werkzaam zijn, doch op meerdere bedrijven, anderzijds scholieren en losse krachten, die slechts gedurende een gedeelte van het jaar in de land- of tuinbouw werken. Om een indruk te krijgen in de ontwikkeling is nagegaan hoeveel er op een bepaalde dag in mei werkzaam waren (zie tabel 2.2).

Hieruit blijkt, dat het aantal tijdelijke arbeidskrachten de afgelopen 10 jaar relatief snel is gedaald. Het aantal is in deze periode ongeveer gehalveerd, terwijl bij de vaste arbeidskrachten het aantal met een derde verminderd is. Ook bij de niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten zien we, dat van 1971 tot 1974 duidelijk een vertraging in de vermindering van het aantal heeft plaatsgevonden.

Bij de vrouwelijke niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten verliep de vermindering veel trager. Hun aantal is betrekkelijk gering (in 1974: 1750).

Tabel 2.2 De ontwikkeling van het aantal niet-regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten op land- en tuinbouwbedrijven in de periode 1964 - 1974 (inclusief regelmatig werkzaam minder dan 15 uur per week)

	Aantal mannen
1964	13099
1965	11988
1966	12292
1967	10870
1971	7634
1972	6723
1973	6342
1974	6409

Bron: CBS-meitellingen.

3. De betekenis van de niet-gezinsarbeidskrachten in het totale arbeidsvolume van de agrarische bedrijven

De betekenis van de niet-gezinsarbeidskrachten in het totale arbeidsvolume van de agrarische bedrijven is in de beschouwde periode verminderd. Het arbeidsvolume wordt uitgedrukt in arbeidsjaareenheden ¹⁾. De totale hoeveelheid arbeid in de land- en tuinbouw verminderde van 1959 tot 1970 met ruim 3,6% per jaar. Het arbeidsvolume van gezinsarbeidskrachten verminderde gemiddeld met 3% per jaar, het arbeidsvolume van de niet-gezinsarbeidskrachten met ruim het dubbele ervan. Het aandeel van de niet-gezinsarbeidskrachten in het totale arbeidsvolume verminderde hierdoor van 22% in 1959 tot 17,7% in 1970 (zie tabel 3). Van 1970 tot 1974 is het aantal gezinsarbeidskrachten blijven dalen, terwijl het aantal niet-gezinsarbeidskrachten relatief weinig verminderde. Het aandeel van de groep land- en tuinarbeiders in de totale arbeidsbezetting is dus iets toegenomen.

Tabel 3.1 Het aandeel in procenten van verschillende categorieën arbeidskrachten in het totale arbeidsvolume van de agrarische bedrijven

	1959	1962	1965	1970
Mann. gezinsarb.krachten	65,2	66,4	66,8	66,4
Vrouw. gezinsarb.krachten	12,8	13,2	13,8	15,9
Loonwerkers, enz.	2,2	2,4	2,7	3,2
Mann. niet-gezinsarb.krachten	18,9	16,9	15,7	13,5
Vrouw. niet-gezinsarb.krachten	0,9	1,1	1,0	1,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0
Totaal arbeidsvolume in aje	451725	407840	362922	299604

Berekend op grond van gegevens van het CBS (arbeidskrachtentellingen)

1) Om het arbeidsvolume te berekenen worden zowel de regelmatig als de niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten herleid tot arbeidsjaareenheden. Het arbeidsvolume werd vóór 1970 bepaald door het aantal personen al naar gelang de gewerkte arbeidstijd te herleiden met vaste normen. In 1970 werd het direct berekend uit de opgegeven tijd per arbeidskracht, waarbij één persoon maximaal voor één arbeidsjaareenheid werd geteld (zie landbouwtelling 1970 deel 2, pag. 8, CBS).

Het aantal bedrijven waarop niet-gezinsarbeidskrachten werken is ongeveer in hetzelfde tempo verminderd als het aantal niet-gezinsarbeidskrachten. In 1959 waren er bijna 43000 bedrijven met één of meer land- of tuinarbeiders in dienst (vaker één dan meer); in 1974 waren dit er + 17500, ofwel bijna 11% van het totaal aantal bedrijven met regelmatig werkzame arbeidskrachten. Hieruit blijkt eens te meer, dat het gezinsbedrijf in Nederlandse land- en tuinbouw de ondernemingsvorm is, die veruit het meeste voorkomt. Op ongeveer de helft van de bedrijven met niet-gezinsarbeidskrachten was het arbeidsvolume van de niet-gezinsarbeidskrachten groter dan dat van de gezinsarbeidskrachten.

4. Op welke bedrijven komen de regelmatig werkzame land- en tuinarbeiders voor?

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat het arbeidsvolume van de niet tot het gezin behorende arbeidskrachten van 1959 tot 1970 verminderd is van 96000 tot 53000 aje. Het grootste gedeelte van dit arbeidsvolume heeft betrekking op regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten (in 1970 63%). De rest had betrekking op arbeidskrachten van loonwerkbedrijven en coöperaties (18%), op vrouwelijke arbeidskrachten en op tijdelijke arbeidskrachten (19%). We beperken ons nu tot de groep regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten.

Uit tabel 4.1 blijkt dat de vermindering van het aantal niet-gezinsarbeidskrachten op de bedrijven waarop het bedrijfshoofd landbouwer is, aanzienlijk sneller verliep dan op de bedrijven waarop het bedrijfshoofd tuinder is.

Tabel 4.1 De ontwikkeling van het aantal regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten naar hoofdberoep van het bedrijfshoofd (exclusief arbeidskrachten minder dan 15 uur per week werkzaam)

Hoofdberoep bedrijfshoofd	Aantal niet-gezins- arbeidskrachten				Vermindering in % per jaar		
	1959	1962	1965	1970	1959- 1962	1962- 1965	1965- 1970
landbouwer	46867	34451	24853	15966	- 9,7	-10,1	- 8,5
tuinder	23619	22757	20867	15585	- 1,2	- 2,8	- 5,7
overige	5582	4688	4150	3588	- 7,4	- 6,9	- 2,8
Totaal	76068	61896	49870	35139	- 6,7	- 6,9	- 6,8

Bron: CBS-arbeidskrachtentellingen

De vermindering van het aantal landarbeiders is de hele periode in een hoog tempo verlopen. Op de tuinbouwbedrijven nam het aantal niet-gezinsarbeidskrachten in het begin van de jaren zestig nog slechts traag af, maar tussen 1965 en 1970 verliep deze ontwikkeling sneller. De afnemning van het aantal werknemers bij de overige hoofdberoepen is steeds trager gaan verlopen. Het betreft hier werknemers die in dienst zijn bij instellingen, stichtingen, N.V.'s, e.d. In hoeverre hierbij een eventuele toename van het aantal N.V.'s in de land- of tuinbouw een rol heeft gespeeld, is helaas niet bekend.

De betekenis van de landarbeiders in het totaal van de arbeidsbezetting is ook op de grotere bedrijven, waarop het bedrijfshoofd landbouwer is, sterk verminderd. Zo waren op de bedrijven groter of gelijk aan 50 ha in 1959 naast 1 à 2 gezinsarbeidskrachten 3 à 4 werknemers werkzaam. In 1970 waren dit er gemiddeld minder dan 2. Op de bedrijven van 30 tot 50 ha was destijds het aantal niet-gezinsarbeidskrachten ongeveer even groot als het aantal gezinsarbeidskrachten. In 1970 was deze verhouding 28 : 72 (zie tabel 4.2).

Tabel 4.2 De arbeidsbezetting op de bedrijven met een bedrijfshoofd landbouwer in 1959 en 1970 naar bedrijfsgrootte en de arbeidsbezetting op de bedrijven met een bedrijfshoofd tuinder

Hoofdbe- roep landbouwer	1959			1970		
	aantal bedrij- ven	totaal arb.kr.	% niet gezins- arb.kr.	aantal bedrij- ven	totaal arb.kr.	% niet gezins- arb.kr.
minder dan						
15 ha	131443	173277	5	77282	92739	2
15 - 20 ha	18647	36302	16	19440	26938	4
20 - 30 ha	15397	35926	30	17780	28381	12
30 - 50 ha	8481	26776	50	9187	18454	28
50 ha en meer	1912	11197	76	2326	7654	57
Totaal	175880	283478	17	126015	174166	9
Tuinder (totaal)	35623	69861	34	29171	52505	30

Bron: CBS-arbeidskrachtentellingen

Op de bedrijven waarop het bedrijfshoofd tuinder is, is de betekenis van arbeid door niet-gezinsarbeidskrachten over het algemeen veel groter dan op de bedrijven, waarop het bedrijfshoofd landbouwer is, maar ook op de tuinbouwbedrijven is de betekenis van de niet-gezinsarbeidskrachten afgenomen.

In tabel 4.3 is een indeling gemaakt naar het bedrijfstype van de bedrijven waarop de werknemers werkzaam zijn. Het bedrijfstype wordt bepaald op grond van de produktietakken die op de bedrijven voorkomen 1). Het aantal arbeiders op de tuinbouwbedrijven nam van 1971 tot 1974 enigszins toe. Op de veehouderijbedrijven vond in deze jaren een vermindering plaats van 1,9% per jaar (het aan-

1) Zie: Agrarische bedrijfstypen, mei 1971 en 1972. CBS.

tal werknemers op de veredelingsbedrijven bleef ongeveer constant, dat op de rundveehouderijbedrijven verminderde dus wat sneller dan 1,9 % per jaar). De sterkste vermindering van het aantal werknemers zien we op de akkerbouwbedrijven en op de gecombineerde bedrijven (bedrijven met een combinatie van verschillende productierichtingen).

Tabel 4.3 Regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten naar bedrijfstype in 1971 en 1974 (exclusief minder dan 15 uur per week werkzaam)

	Aantal personen			Vermindering in % per jaar 1971-1974	Aant. werknemers per 100 bedr.	
	1971	1973	1974		1971	1974
Veehouderijbedr.	7521	6856	7089	- 1,9	6,6	6,5
Akkerbouwbedr.	6355	5298	4896	- 8,3	41,2	33,7
Tuinbouwbedr.	19287	19421	20129	+ 1,4	52,5	60,7
Gecomb.bedr.	2136	1709	1637	- 8,5	17,2	16,2
Totaal	35299	33284	33751	- 1,5	19,8	20,3

Bron: CBS-meitellingen

Verschillen tussen de bedrijfstypen in de ontwikkeling van het aantal werknemers worden mede bepaald door de verschillen in de ontwikkeling van de aantallen bedrijven. Zo verminderde het aantal gecombineerde bedrijven tussen 1971 en 1974 relatief snel, terwijl het aantal werknemers per 100 bedrijven bijna gelijk bleef. Het aantal werknemers per 100 akkerbouwbedrijven daarentegen verminderde relatief snel, terwijl het aantal akkerbouwbedrijven ongeveer constant bleef.

Ruim driekwart van de werknemers op de veehouderijbedrijven was in 1974 werkzaam op de rundveehouderijbedrijven, de rest werkte op veredelingsbedrijven. Van de werknemers op de tuinbouwbedrijven werkten er in 1974 7200 op de glasbloemenbedrijven, 3700 op de glasgroentebedrijven, 3450 op de boomkwekerijbedrijven en 2200 op de bloembollebedrijven. De werkgelegenheid op de glasbloemenbedrijven en op de boomkwekerijbedrijven is de laatste jaren belangrijk toegenomen, die op de glasgroentebedrijven en op de bloembollenbedrijven is verminderd.

5. De leeftijdsverdeling van de regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten

In de groep regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten als totaal heeft geen veroudering plaats.

De mediane 1) leeftijd in 1962 was 36,4 jaar, in 1970 was deze 35,5 jaar. De mediane leeftijd van de Nederlandse beroepsbevolking in 1970 was 37,3 jaar. Vooral in de leeftijdsklasse beneden de 20 jaar komen relatief veel land- en tuinarbeiders voor. Dit is begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat de beroepsopleiding van deze beroepsgroep slechts kort duurt en boven 20 jaar nogal wat afvloeiing plaatsvindt.

De vermindering van het aantal niet-gezinsarbeidskrachten had plaats in alle leeftijdsgroepen. Zij was evenwel het sterkst in de laagste en in de hoogste leeftijdsklasse (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 De leeftijdsverdeling van de regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten in 1962, 1965 en in 1970 (exclusief bedrijfsleiders)

	Leeftijdsverdeling in procenten		
	1962	1965	1970
14 - 19 jaar	14,4	13,8	11,6
20 - 24 jaar	11,8	12,7	14,0
25 - 29 jaar	11,3	12,0	12,1
30 - 39 jaar	19,9	20,3	20,9
40 - 64 jaar	38,4	37,6	37,6
65 jaar en ouder	4,2	3,6	2,9
Totaal	100,0	100,0	100,0
Aantal	60003	47944	33388

Bron: CBS-arbeidskrachtentellingen

De groep werknemers op bedrijven met een bedrijfshoofd met hoofdberoep tuinder is jonger dan de groep werknemers op bedrijven met hoofdberoep landbouwer. De mediane leeftijd van de eerste groep was in 1970 31,7 jaar, die van de tweede groep 38,7 jaar. Daarbij komt nog, dat bij de tuinarbeiders een zekere verjonging heeft plaatsgehad in de voorafgaande periode, terwijl bij de land-

1) 50% van de werknemers is ouder, 50% is jonger dan deze leeftijd.

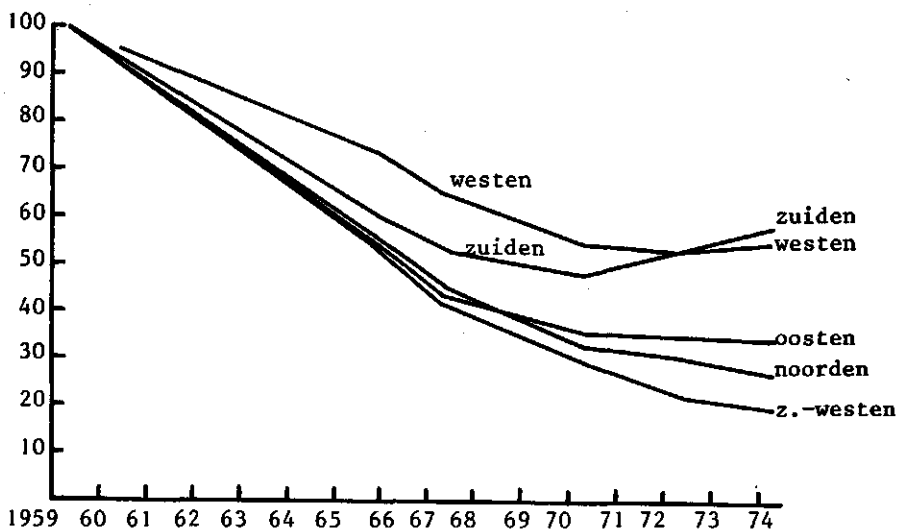
arbeiders sprake is van een veroudering (de mediane leeftijd van de eerste groep was in 1962 32,6 jaar, die van de tweede groep was in 1962 37,1 jaar (zie bijlage 2).

Uit deze gegevens blijkt dat er een duidelijk verschil is in de leeftijdsopbouw en in de ontwikkeling hiervan tussen landarbeiders en de tuinarbeiders. Deze verschillen moeten gezien worden in verband met de ontwikkeling van het aantal land- en tuinarbeiders: tot de groep tuinarbeiders treden meer jongeren toe dan tot de groep landarbeiders.

6. De ontwikkeling per regio en per provincie

Het tempo waarin het aantal niet-gezinsarbeidskrachten vermindert is is per regio 1) verschillend. De vermindering, verliep het traagst in het Zuiden en het Westen van het land (zie grafiek 6.1). In deze regio's waarin relatief veel tuinarbeiders voorkomen verminderde het aantal van 1959 tot 1974 met ruim 40%. De laatste jaren heeft in deze regio's een zekere toename plaatsgehad. In het Zuidwesten (Zeeland), het Noorden (vooral in Groningen) en het Oosten van het land verliep de vermindering veel sneller, nl. met 65 tot 80% (zie ook bijlage 3).

Grafiek 6.1 De ontwikkeling van de aantallen regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten in de land- en tuinbouw van 1959 tot 1974 (per regio)
(index 1959 = 100)

- 1) Regio's: Noorden = Groningen, Friesland, Drenthe;
Oosten = Overijssel, Gelderland;
Westen = Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland;
Zuidwesten = Zeeland;
Zuiden = Noord-Brabant, Limburg.

De land- en tuinarbeiders vormden in 1974 bijna 16% van het totale aantal arbeidskrachten in de land- en tuinbouw. Regionaal bestaan er grote verschillen. In de provincie Zuid-Holland behoort de meer dan 30% van de agrarische beroepsbevolking tot deze categorie. In Noord-Holland was dit ongeveer 25%. In de overige provincies is de betekenis van de niet-gezinsarbeidskrachten in het totaal van de arbeidsbezetting geringer. Wat de provincie Groningen betreft vormden de niet-gezinsarbeidskrachten in 1959 nog meer dan 30% van de arbeidsbezetting; in 1974 nog slechts 16 à 17%.

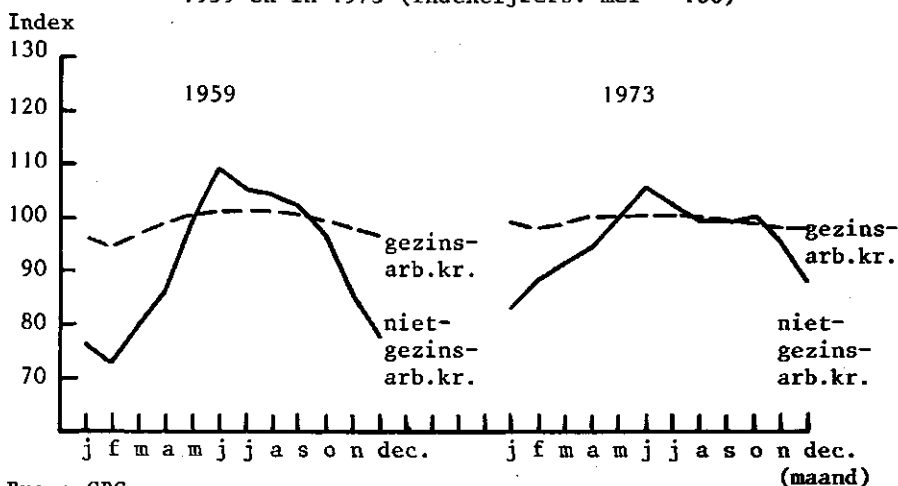
We zagen reeds dat het arbeidsvolume van tijdelijke arbeidskrachten een gering percentage is van de hoeveelheid arbeid die in de landbouw aangewend wordt. Er zijn regionaal enkele kenmerkende verschillen. In Groningen vormde dit aandeel in 1970 7,4%, in Zeeland 4,6%, in de N.O.P. 5,3% en in Noord- en Zuid-Holland respectievelijk 3,6% en 4,5%. In de overige provincies lag dit percentage beneden de 2,5. Wat de provincie Groningen betreft betekent dit, dat bijna eenderde van de arbeid, die verricht werd door niet-gezinsarbeidskrachten, door losse krachten geschiedde. Dit zijn hoofdzakelijk arbeiders die niet het hele jaar op hetzelfde bedrijf werkzaam zijn en in de winterperiode buiten de landbouw werken of werkloos zijn.

Hiervoor is reeds gesteld, dat de vermindering van het aantal niet-gezinsarbeidskrachten op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven sneller verloopt dan op de tuinbouwbedrijven. De vermindering van het aantal arbeiders op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven verliep in alle provincies vrij snel (gemiddeld meer dan 8% per jaar in de periode 1959 - 1970). Wat de vermindering van het aantal tuinarbeiders betreft waren er in de periode 1959 - 1970 grote verschillen tussen de provincies. In de provincies Groningen, Friesland, Overijssel en Zeeland verliep deze het snelst met 6 à 9% per jaar en in de provincies Drenthe, Noord-Brabant en Limburg het traagst (minder dan 3% per jaar). In deze laatste provincies woont evenwel een gering gedeelte van de Nederlands tuinarbeiders. Ongeveer 75% van de tuinarbeiders woont in Noord- en Zuid-Holland. De vermindering in deze provincies bedroeg in genoemde periode bijna 4% per jaar.

7. Seizoenbeweging in de arbeidsbezetting en werkloosheid

De arbeidsbehoefte op veel land- en tuinbouwbedrijven wisselt met de seizoenen: in de winter kan minder werk worden gedaan dan in de overige seizoenen. Deze schommeling in de arbeidsbehoefte heeft vooral gevolgen voor de niet-gezinsarbeidskrachten. Het aantal gezinsarbeidskrachten is minder gevoelig voor seizoeninvloeden.

Grafiek 6.2 De seizoensbeweging in het aantal arbeidskrachten in 1959 en in 1973 (indexcijfers: mei = 100)

Bron: CBS

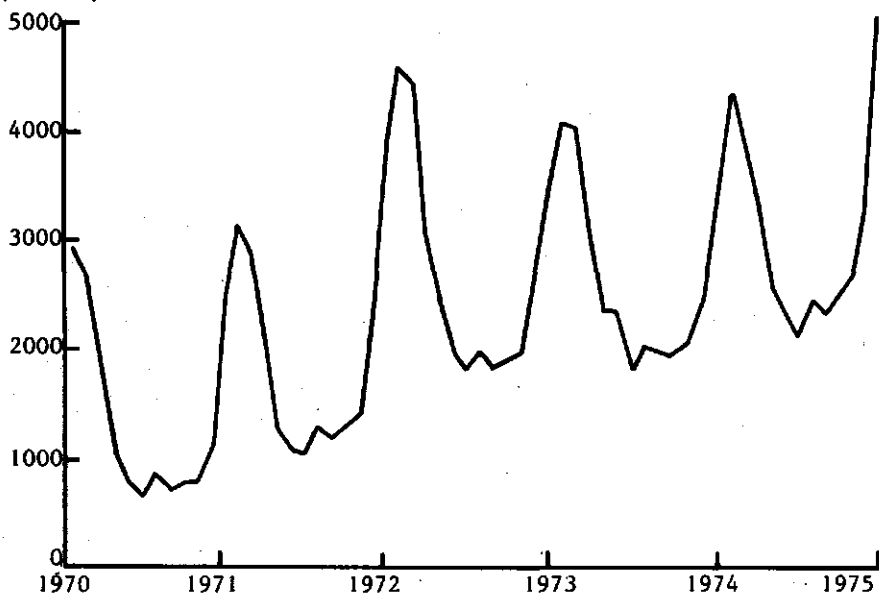
De seizoenbeweging in de arbeidsbezetting is in de periode 1959 - 1973 kleiner geworden. Het verschil tussen de maand met het grootste en het kleinste aantal werkzame personen was in 1959 + 31000 arbeidskrachten (op bedrijven van 1 ha en meer), in 1965 was dit naar schatting 19000 personen, in 1970 12000 1) en in 1973 1) 9000.

De seizoenmatige schommelingen in de arbeidsbehoefte kunnen tot werkloosheid in de winter leiden, nl. indien de land- of tuinarbeider die in de winter overcompleteet is, niet elders werk kan vinden. Het aantal landarbeiders in de arbeidsreserve varieerde gemiddeld over de periode 1970 tot 1974, van + 3600 in de winter tot + 1600 in de zomer. Door de seizoenbeweging in de arbeidsbehoefte is in de winters dus regelmatig voor ruim 2000 landarbeiders geen werk beschikbaar.

1) Op bedrijven groter dan 10 sbe.

Grafiek 6.3 Geregistreeerde arbeidsreserve van land- en tuinarbeiders van 1969 tot 1973 (per maand)

Geregistreeerde
arbeidsreserve
(mannen)

Bron: Maandverslagen Arbeidsmarkt. Ministerie van Sociale Zaken.

Naast deze seizoenwerkloosheid bestaat er ook een niet door het seizoen veroorzaakte werkloosheid onder de land- en tuinarbeiders. In 1973 en 1974 omvatte deze arbeidsreserve + 2000 man. Dit is bijna 5% van het totale aantal land- en tuinarbeiders. Het feit dat de arbeidsreserve van landarbeiders zo hoog is hangt samen met de ontwikkelingen in de landbouw (vermindering van de arbeidsbehoefte) en met het feit dat er onder deze landarbeiders veel ouderen en mensen met weinig scholing zijn. Voor deze groep is het moeilijk om passend werk te vinden vooral wanneer, zoals in 1973 en 1974 het geval was, de algehele werkloosheid op een hoog niveau ligt. Een relatief groot gedeelte van deze landarbeiders, nl. een derde, was dan ook te werk gesteld op aanvullende werkgelegenheidsobjecten.

Evenals de totale werkloosheid, is ook de werkloosheid onder land- en tuinarbeiders in het Westen van het land veel lager dan in de rest van het land.

Samenvatting

De groep land- en tuinarbeiders vormt nog slechts een klein gedeelte van de agrarische beroepsbevolking. Niettemin is getracht een beeld te vormen van de ontwikkeling van de omvang en de samenstelling van de groep. Bij de bestudering van de ontwikkeling is alleen gebruik gemaakt van bestaand statistisch materiaal.

Het aantal arbeiders dat regelmatig werkzaam is op land- en tuinbouwbedrijven bedraagt momenteel ongeveer 34000 personen. Voorts zijn er bijna 5000 werknemers op loonwerkbedrijven en werktuigencoöperaties. Er zijn slechts weinig vrouwelijke arbeidskrachten werkzaam in de land- en tuinbouw: in 1974 ongeveer 2400.

De ontwikkeling in de afgelopen periode van 15 jaren (1959 - 1974) wordt gekenmerkt door een snelle vermindering van het aantal. Dit aantal is in deze periode gehalveerd. Tegen het einde van de jaren zestig heeft zich in sommige produktietakken evenwel een vertraging in deze vermindering ingezet en in de periode 1971 - 1974 is de vermindering in zijn totaliteit tot stilstand gekomen. Tussen de produktietakken doen zich aanzienlijke verschillen voor.

In de periode 1960 - 1970 verliep de vermindering van het aantal land- en tuinarbeiders sneller dan die van het aantal gezinsarbeidskrachten. Het aantal bedrijfshoofden nam in deze periode wel af, doch in een traag tempo. Het aantal meewerkende zoons verminderde zeer snel. In het tempo van de vermindering van het aantal gezinsarbeidskrachten kwam na 1970 slechts weinig verandering. De niet-gezinsarbeidskrachten vormen thans een zevende van het totale aantal regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten op land- en tuinbouwbedrijven.

In het begin van de jaren zestig was het grootste gedeelte van de agrarische werknemers werkzaam op de grotere akkerbouw- en veehouderijbedrijven. Door de toeneming van de mechanisatie is, ondanks het feit dat het aantal grotere bedrijven steeg, de arbeid door landarbeiders op deze bedrijven verminderd. Ook de laatste jaren gaat deze vermindering nog steeds door, vooral op de akkerbouwbedrijven.

Geheel anders is het beeld bij de tuinbouwbedrijven. Het aantal niet-gezinsarbeidskrachten is aanvankelijk wel verminderd, doch veel langzamer dan op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven. De laatste jaren is het aantal zelfs iets toegenomen. Ook op de tuinbouwbedrijven heeft weliswaar een toeneming plaats van de mechanisatie en de rationalisatie, doch dit neemt niet weg dat veel werkzaamheden in deze bedrijfstak nog steeds in handwerk moeten geschieden. Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met intensivering en produktieuitbreiding.

De leeftijdsverdeling van de land- en tuinarbeidersgroep wordt niet gekarakteriseerd door een hoog percentage ouderen. Ook heeft er in de groep als geheel geen veroudering plaats, doch eerder een verjonging. Tussen de groep landarbeiders en tuinarbeiders bestaan belangrijke verschillen. De groep landarbeiders is gemiddeld ouder dan de groep tuinarbeiders. Bij de landarbeiders heeft daarbij een zekere vergrijzing plaats, bij de tuinarbeiders een verjonging.

Het tempo van de vermindering van het aantal land- en tuinarbeiders was het hoogst in de provincies waar de akkerbouw een belangrijke plaats inneemt (Groningen en Zeeland). In Noord- en Zuid-Holland, waar de tuinbouw een sterke positie inneemt, verliep de vermindering veel trager. In deze laatste twee provincies is ongeveer de helft van het totale aantal land- en tuinarbeiders werkzaam. In de provincies Limburg en Noord-Brabant had in het begin van de jaren zestig een snelle vermindering plaats. Nadien is deze vermindering tot stilstand gekomen. Op het ogenblik neemt het aantal zelfs weer enigszins toe. Dit hangt samen met de ontwikkeling van arbeidsintensieve teelten in de tuinbouwsfeer (champignons, boomkwekerij). De overige provincies nemen een tussenpositie in.

De arbeidsbehoefte van de land- en tuinbouwbedrijven is afhankelijk van de seizoenen. In vroegere jaren leidde dit 's winters tot een aanzienlijke werkloosheid onder de land- en tuinarbeiders. Deze seizoenwerkloosheid is in de beschouwde periode kleiner geworden. De laatste jaren worden door de seizoeninvloeden naar schatting in de winter elk jaar + 2000 arbeiders werkloos. Dit is bijna 5% van het totale aantal land- en tuinarbeiders. Regionaal gezien bestaan er grote verschillen. In het Westen van het land is de seizoenwerkloosheid aanzienlijk minder dan in de rest van het land.

Doordat de algemene werkloosheid in 1972 - 1974 is toegenomen werd het moeilijker landarbeiders voor wie in de landbouw geen werkgelegenheid meer was, te plaatsen. Hierdoor bleven bijna 5% van de landarbeiders langdurig werkloos.

BIJLAGE I

Kenmerken van de verschillende tellingen die informatie verschaffen over land- en tuinarbeiders

a. De metellingen van het CBS

Deze telling is voornamelijk gericht op de produktierichtingen, die op de agrarische bedrijven voorkomen. Daarnaast worden sinds 1958 gegevens over de arbeidskrachten opgenomen. Deze telling is gericht op de aantallen personen.

1. In welke categorieën worden de arbeidskrachten ingedeeld en hoe worden ze geteld?

De arbeidskrachten die geteld moesten worden waren aanvankelijk alleen zij die a) op de dag voorafgaande aan de telling op het bedrijf werkzaam waren geweest en b) op dat bedrijf land- of tuinbouwwerkzaamheden hadden verricht, ongeacht of ze de hele dag of slechts een gedeelte van de dag werkzaamheden hadden verricht. De indelingen waren bij deze eerste metellingen nog weinig gedifferentieerd. Er werd alleen een indeling gemaakt naar geslacht en positie in het bedrijf, waarbij een onderscheid werd gemaakt in gezinsleden en overige arbeidskrachten. Bedrijfshoofden in loondienst (directeuren van N.V.'s, bedrijfsleiders op staatsbedrijven enz.) werden als overige arbeidskrachten beschouwd en niet als gezinsarbeitskrachten. Ook vreemde arbeidskrachten die bij de boer inwoonden werden onder de overige arbeidskrachten opgenomen.

In 1960 werd voor het eerst een indeling gemaakt in vaste en tijdelijke arbeidskrachten. Als vaste arbeidskrachten beschouwde men diegenen die over het gehele jaar gezien gemiddeld ten minste twee volle dagen per week of drie uur per dag op het bedrijf meewerkten. De overige arbeidskrachten, die niet aan deze criteria voldeden, werden als tijdelijke arbeidskrachten opgenomen. Vaste arbeidskrachten moesten altijd opgenomen worden ongeacht of ze daags voor de telling wel of niet werkzaamheden op het bedrijf hadden verricht, tijdelijke arbeidskrachten alleen wanneer ze daags voor de telling op het bedrijf hadden gewerkt.

In 1971 kwam in plaats van het onderscheid in vaste en tijdelijke arbeidskrachten een indeling in regelmatig en niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten. Onder regelmatig werkzame arbeidskrachten verstaat men personen die ongeacht de duur van de wekelijkse arbeidstijd het gehele jaar door iedere week land- of tuinbouwwerkzaamheden verrichten op een bepaald bedrijf. Daarnaast ook zij die slechts een deel van het jaar op het bedrijf hebben gewerkt door bv. omstandigheden als verlof, ziekte, in- of uit diensttreding enz. Personen die niet iedere week op het bedrijf werken worden als niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten ingedeeld. Ze worden alleen opgenomen wanneer ze op de laatste werkdag voor de teldatum op het bedrijf hebben gewerkt.

Van 1961 - 1965 is de categorie gezinsleden steeds verder uitgesplitst. In 1961 werden de gezinsleden onderscheiden in bedrijfshoofden en meewerkende gezinsleden. In 1964 werd in deze laatste groep een verder onderscheid gemaakt in medewerkende inwonende kinderen en overige meewerkende inwonende gezinsleden. In het jaar daarna werd een aparte categorie opgenomen voor de meewerkende echtgenoten.

Te beginnen met 1965 dienden voorts de arbeidskrachten van loonwerkbedrijven en werktuigencoöperaties buiten beschouwing te worden gelaten. Een tweede beperking die in 1965 voor het eerst werd ingevoerd heeft betrekking op de leeftijd: alleen arbeidskrachten van 15 jaar of ouder moesten geregistreerd worden.

In 1968 werd de registratie beperkt tot de vaste mannelijke arbeidskrachten die meer dan 15 uur per week op het bedrijf hadden gewerkt. Dit betekende een grondige versterking van een aantal reeksen, men gaf nl. ook arbeidskrachten op die korter dan 15 uur per week op het bedrijf werkten.

In de periode 1971 - 1974 vonden geen wijzigingen plaats in de wijze van tellen en indelen van de arbeidskrachten.

2. Op welke bedrijven worden de arbeidskrachten geteld?

Om in de metelling te worden opgenomen moet men aan bepaalde criteria voldoen. Deze criteria worden door het CBS in de tijd veranderd. Aanvankelijk vielen onder de telling: al degenen die in de landbouw geheel of gedeeltelijk hun bestaan vonden en tevens:

- ten minste één ha cultuurgrond in gebruik hadden;
- dan wel een tuinbouwbedrijf uitoefenden;
- dan wel ten minste 1 rund, 1 fokvarken, 3 mestvarkens, 3 schapen of ten minste 51 hoenders of eenden hielden.

Van 1960 tot 1964 werden ook de loonwerkbedrijven en coöperaties geregistreerd. De arbeidskrachten op deze bedrijven liet men evenwel buiten beschouwing. Het opnemen van de arbeidskrachten zou immers tot dubbelstellingen geleid hebben aangezien de arbeidskrachten van deze bedrijven ook al opgenomen werden op de bedrijven van de landbouwers waarop ze werkzaamheden hadden verricht.

Formeel bleef het telcriterium tot en met de metelling van 1971 onveranderd. In feite is men echter sinds 1968 het minimale criterium gaan veranderen. In 1968 werden alleen de bedrijven met een arbeidsbehoefte van meer dan een vierde manjaar in de statistieken opgenomen. In 1969 en daarna werd dit criterium vervangen door 10 sbe. Hierdoor werden 38500 bedrijfjes minder opgenomen. In 1972 vallen zij, die een bedrijf hebben met een omvang van minder dan 10 sbe, ook formeel niet meer onder de telling. Nu het minimum, waaraan een bedrijf moet voldoen om in de telling te worden opgenomen is gesteld op 10 sbe, hebben veranderingen in het opnemen van produktietakken invloed op het aantal bedrijven, dat bij de telling opgenomen moet worden. Ieder bedrijf moet immers een minimale omvang van 10 sbe hebben en wanneer bepaalde produktietakken niet opgenomen worden komen sommige bedrijven niet aan deze norm. In 1970 werden de kalkoenen voor het eerst opgenomen, in 1971 de champignons.

b. De arbeidskrachtentellingen van het CBS

Van 1947 tot 1965 werd door het CBS om de drie jaren een arbeidskrachtentelling gehouden (ook bekend als de decembertelling). In 1970 had in mei een vergelijkbare telling plaats. Deze arbeidskrachtentellingen zijn gericht op het volume van de arbeid in de landbouw. We beperken ons hier tot de tellingen van 1959 en later.

1. In welke categoriën worden de arbeidskrachten ingedeeld en hoe worden ze geteld?

Als arbeidskrachten worden beschouwd zij, die in het jaar voorafgaande aan de telling land- of tuinbouwwerkzaamheden hebben verricht op het bedrijf van een telplichtige. In 1959 werden de arbeidskrachten ingedeeld naar geslacht, positie in het bedrijf (medewerkende gezinsleden en vreemde arbeidskrachten, beide onderscheiden in bedrijfshoofden en overige arbeidskrachten), en naar de aard van het dienstverband (vast-tijdelijk). Onder vaste arbeidskrachten werden verstaan degenen die het hele jaar door regelmatig op hetzelfde bedrijf werkzaam waren en hiernaar minstens een derde van hun arbeidstijd besteedden. Alle overige werden als tijdelijke arbeidskrachten beschouwd. Van de vaste arbeidskrachten werd nagegaan hoeveel dagen ze gemiddeld per week gewerkt hadden, van de tijdelijke hoeveel weken ze in het jaar voorafgaande aan de telling werkten.

Bij de arbeidskrachtentelling van 1962 veranderde er relatief weinig in de indelingen en de wijze van registratie. Een kleine wijziging betrof de registratie van het bedrijfshoofd: in 1959 werd per bedrijf slechts één bedrijfshoofd opgenomen, in 1962 werden alle bedrijfshoofden als bedrijfshoofd opgenomen. Wel werd het aantal categoriën uitgebreid: de leeftijd werd opgenomen en bij de meewerkende gezinsleden maakte men een onderschied in kinderen van het bedrijfshoofd en overige gezinsarbeidskrachten.

Ook in 1965 vonden weer enige kleine wijzigingen plaats. De arbeidskrachten van loonwerkbedrijven en werktuigencoöperaties werden apart geregistreerd, in

voorgaande jaren werden deze arbeidskrachten als tijdelijke arbeidskrachten opgenomen op de bedrijven waarop ze loonwerk verricht hadden. Een verschil tussen de telling van 1962 en 1965 is ook gelegen in de indeling van de duur dat de arbeidskrachten op het bedrijf gewerkt hadden.

Bij de telling van 1970 werd het onderscheid in tijdelijk en vaste arbeidskrachten vervangen door een onderscheid in niet-regelmatig en regelmatig werkzame arbeidskrachten (zie voor de definities hiervan de beschrijving van de metelling hierboven). Voorts is niet nagegaan hoeveel dagen men per week werkte doch hoeveel uren. De belangrijkste wijziging in 1970 had betrekking op de criteria waaraan een bedrijf moest voldoen om in de telling opgenomen te worden.

2. Op welke bedrijven worden de arbeidskrachten geteld?

De criteria waaraan een bedrijf moet voldoen om in de arbeidskrachtentelling opgenomen te worden zijn dezelfde als bij de metelling. Vóór 1970 vielen dus onder de arbeidskrachtentelling zij, die 1 ha cultuurgrond in gebruik hadden, zij, die een tuinbouwbedrijf uitoefenden en zij die minstens 1 rund, 1 fokvarken, 3 mestvarkens, 3 schapen of minstens 51 stuks pluimvee hielden. Te beginnen met 1970 werden de bedrijven met een productieomvang van minder dan 10 sbe buiten beschouwing gelaten. Dit betekende voor sommige categorieën arbeidskrachten een aanzienlijke wijziging. Op de registratie van de vreemde arbeidskrachten heeft deze verandering evenwel bijna geen effect gehad omdat deze nagenoeg allen werken op de grotere bedrijven.

Tot slot moet hier vermeld worden dat in 1965 en in 1970 de loonwerkbedrijven en de werktuigencoöperaties apart opgenomen zijn. Ook de arbeidskrachten op deze bedrijven werden apart vermeld. Vóór 1965 werden deze arbeidskrachten alleen opgenomen voor zover ze loonwerk hadden verricht op het bedrijf van een telplichtige.

c. De maandelijks steekproef van het CBS

Sedert april 1958 worden in het kader van de maandelijks steekproef landbouwproductie van het CBS ook gegevens verzameld over het aantal arbeidskrachten. Hierbij wordt gevraagd naar het aantal personen dat op de dag voorafgaande aan de teldatum werkzaamheden heeft verricht. Deze gegevens worden onderscheiden naar gezinsarbeidskrachten en niet-gezinsarbeidskrachten. Zij worden gepubliceerd in de vorm van indexcijfers (dus niet in absolute aantallen). Hierdoor en door het feit dat de steekproef tot 1970 betrekking had op de bedrijven groter dan 1 ha, kunnen deze gegevens slechts moeilijk in absolute zin gewaardeerd worden. Sinds 1970 wordt deze steekproef getrokken uit alle bedrijven groter dan 10 sbe.

d. De registraties van de Bedrijfsvereniging voor het Agrarisch Bedrijf, het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw en het Bedrijfspensioenfonds voor het Bloembollenbedrijf

Om inzicht te krijgen in de cijfers die door de bovengenoemde organen verstrekt worden is het nuttig na te gaan hoe de registraties tot stand komen. De BVAB, het BPL en het BPB hebben een functie bij de sociale verzekeringen. Elke werknemer is verplicht verzekerd. Enerzijds moet hij bijdragen aan de volksverzekeringen (Algemene Ouderdomswet, Algemene Kinderbijslagwet, Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, Algemene Weduwen en Wezenwet en de Kinderbijslagwet Loontrekenden), anderzijds aan de werknemersverzekeringen (ziektewet, Werkloosheidswet, Wet Arbeidsongeschiktheid en Ziektenfondswet). De uitvoering van de volksverzekeringen geschiedt door belastingdienst (inning van de gelden) en de Raden van Arbeid. De uitvoering van de werknemersverzekeringen geschiedt door bedrijfsverenigingen. Deze zijn bedrijfstaksgewijs opgezet. De administratie van deze bedrijfsverenigingen is door een aantal overgelaten aan het GAK. Een aantal

heeft op deze op een andere wijze georganiseerd.

De werknemers in het agrarisch bedrijf zijn verzekerd bij de Bedrijfsvereniging voor het Agrarisch Bedrijf. Onder agrarisch bedrijf wordt verstaan: akker- en weidebouwbedrijven, veredelingsbedrijven, diverse soorten tuinbouwbedrijven en bloembollenbedrijven. Verder loonbedrijven, hoveniersbedrijven, bosbouwbedrijven, griend- en rietcultures, grasdrogerijen, allerlei cultuurtechnische werken, turfstrooiselfabrieken, jacht, bijenteelt en landgoederen. De registratie van de vaste jaarcontracten van het BVAB beslaat dus een ruimer terrein dan alleen het land- en tuinbouwbedrijf, zoals dit bij de tellingen van het CBS onderscheiden wordt.

Voor het verzorgen van de pensioenregeling van de werknemers zijn bedrijfstaksgewijs pensioenfondsen opgericht. In de agrarische sector van het bedrijfsleven zijn een tweetal bedrijfspensioenfondsen werkzaam, t.w.: het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw en het Bedrijfspensioenfonds voor het Bloembollenbedrijf.

Tussen de BVAB en het BPL is ter verkrijging van een zo groot mogelijke eenheid in de uitvoering van de sociale verzekeringen in het agrarisch bedrijf een nauwe samenwerking. Beide instellingen laten nl. hun administratie verrichten door een speciaal hiervoor opgerichte stichting: Agrarische Sociale Fondsen. Het Bedrijfspensioenfonds voor het Bloembollenbedrijf laat haar administratie niet door deze stichting verzorgen.

Hiervoor is reeds gesteld dat de werknemers in het agrarisch bedrijf verzekerd zijn bij de BVAB. Dit heeft betrekking op ieder die een dienstbetrekking in het agrarisch bedrijf heeft, dus ook op hen die in akkoord werken of aangenomen werk verrichten. Het in het ouderlijk bedrijf meewerkende kind is verzekerd als de arbeidsvoorwaarden (met name het loon) niet belangrijk afwijken van die van de niet-gezinsarbeidskrachten. Zo is verzekerd: a) het uitwonende meewerkende kind, dat aan loon in geld ontvangt een bedrag, dat ten minste 75% bedraagt van het cao-loon van een werknemer, b) het inwonende meewerkende kind, dat naast kost, inwoning en kleding een nettoloon ontvangt van ten minste f 50,- per week (bij meerderjarigheid) en van ten minste f 25,- bij minderjarigheid. Ook werknemers boven de 65 zijn verzekerd bij de BVAB voor zover het de ziekte- wet en de Ziekenfondswet betreft.

De cijfers van de BVAB hebben betrekking op de geregistreerde vaste jaarcontracten. Deze vaste jaarcontracten hebben een functie in de sociale verzekering. Voor vaste arbeiders nl. met een schriftelijk jaarcontract en wier jaarcontract tijdig door de BVAB geregistreerd is, geldt een lagere premie voor de Werkloosheidswet dan voor de overige arbeidskrachten. Voor niet alle vaste arbeiders is een schriftelijk jaarcontract verplicht gesteld. Voor administratief personeel, bedrijfsleiders, inwonende kinderen en dergelijke geldt deze verplichting niet. Tot 1970 zijn ze wel voor een gedeelte in de administratie van de vaste jaarcontracten opgenomen. Na 1970 is deze groep apart geregistreerd.

De cijfers over de geregistreerde jaarcontracten worden jaarlijks gepubliceerd. Hierbij werden tot 1970 sterke verfijningen aangebracht. Per gemeente werd het aantal contractanten gegeven per produktiesector naar leeftijd. De sectoren die hierbij onderscheiden werden zijn: akkerbouw/weidebouw/veehouderij, tuinbouw, bloembollenbedrijf en overige sectoren. Deze overige sectoren zijn in een aantal gevallen met name genoemd. De registratie is met ingang van 1970 veranderd: er wordt een indeling gemaakt tussen verplichte en niet-verplichte jaarcontracten. Hierdoor kunnen de cijfers van na 1970 moeilijk vergeleken worden met die van vóór 1970.

De registratie van het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw heeft betrekking op een groep die op bepaalde punten afwijkt van die van de BVAB. Zoals reeds eerder is gesteld, zijn de werknemers in het bloembollenbedrijf aangesloten bij een afzonderlijk pensioenfonds. Verder strekt de verplichting voor een pensioenregeling zich slechts uit tot alle valide mannelijke werknemers van 17 t/m 64 jaar, die in dienstbetrekking tegen beloning werkzaam zijn in het agrarisch bedrijf. De verplichting geldt voor alle mannelijke werknemers, dus ook voor personen in leidinggevende administratieve of technische diensten. Ten aanzien van werknemers in dienst van ontginningsmaatschappijen, zoals o.a. de

Koninklijke Nederlandse Heidemij, Staatsdomeinen, Staatsbosbeheer en bij diverse waterschappen en gemeenten is de verplichting tot deelneming beperkt tot degenen die belast zijn met agrarische werkzaamheden.

Wanneer een werknemer valt onder de verplichting tot verzekering is hij nog niet verzekerd. Daarvoor moet hij zich eerste aanmelden. Is hij eenmaal bij het bedrijfspensioenfonds ingeschreven dan blijft hij daar ingeschreven ook gedurende de perioden waarin hij niet in de agrarische sector werkzaam is. Bij onderbreking kan men zich vrijwillig verzekeren tegen een normale premie aansluitend aan een periode dat men verplicht verzekerd was en telkens slechts voor 26 weken. Als periode van verplichte verzekering geldt ook een werkloosheidsperiode gedurende welke door een bedrijfsvereniging een gedeeltelijke premie aan het fonds wordt overgemaakt.

Bij de beschrijving van het verloop van de aantallen werknemers voor wie een premie werd ontvangen wordt een verdeling gemaakt naar de leeftijd van de groep. Voorts wordt een onderscheid gemaakt tussen werknemers die 26 of meer weken werkzaam waren en minder dan 26 weken. Tevens worden gegevens vermeld over de toetreding en de uittreding en over de gemiddelde leeftijd van hen die bijdragen aan het fonds.

Een laatste opmerking die bij de cijfers van het BPL gemaakt moet worden is dat de registratie in 1967 en 1968 uitgebreid is t.o.v. die in voorgaande jaren. In de jaren vóór 1967 werd pas tot registratie overgegaan indien de verzekeringsplichtige zich zelf meldde. In de loop van 1967 is men er toe overgegaan iemand te registreren zodra voor hem pensioenpremie was betaald. Door deze wijziging ontstond een onregelmatigheid in de reeks over de verschillende jaren.

Van elk van de genoemde tellingen worden enige basisreeksen gegeven (zie punt a t/m d). Vervolgens worden de gegevens van de verschillende registraties met elkaar vergeleken (e t/m g).

Punt a. De ontwikkeling van de aantallen mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten volgens de metellingen (1959 - 1974)

	Regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten	Niet-regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten	Totaal
1959			89276
1960			91239
1961			81680
1962			71527
1962			67129
1964	53459	13099	66594
1965	47932	11988	59920
1966	44237	12292	56529
1967	42859	10870	53729
1968	43462	-	-
1969 1)	40395	-	-
1970	-	-	-
1971	35299	7634 2)	42933
1972	33791	6723	40514
1973	33284	6342	39626
1974	33751	6409	40160

Bron: CBS-metellingen

1) In 1969 en later exclusief bedrijven kleiner dan 10 sbe.

2) In 1971 en later inclusief regelmatig werkzaam minder dan 15 uur per week (voorheen werden deze ook als tijdelijk beschouwd).

Punt b. De ontwikkeling van het aantal mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten volgens de arbeidskrachtentellingen

	Vaste arbeidskrachten aantal personen (meer dan 15 uur per week)	Tijdelijke arbeidskrachten aantal arbeidsjaareenheden
1959	76068	23354
1962	61096	19823
1965	49870	9237
1970	35139	6706 1)

Bron: CBS-arbeidskrachtentellingen

1) 1970: inclusief regelmatig werkzaam minder dan 15 uur per week.

Punt c. De ontwikkeling van het aantal vaste jaarcontracten van mannelijke werknemers in het agrarisch bedrijf

Aantal contracten			
1959/1960	69096		
1960/1961	65638		
1961/1962	63468		
1962/1963	61065		
1963/1964	56505		
1964/1965	51921		
1965/1966	49164		
1966/1967	45934		
1967/1968	43690		
1968/1969	43452		
1969/1970	41061	verplicht	niet verplicht
1970/1971	37526	1970	32947
		1971	30778
1971/1972		1972	30312
			9118
			10403
			10193

Bron: BVAB/ASF

Opmerking: in 1970 had een wijziging plaats in de wijze van registratie.

Punt d. Het aantal actieve verzekerde werknemers in de land- en tuinbouw

	In het agrarische bedrijf (uitgezonderd het bloembollenbedrijf)		In het bloembollenbedrijf
	26 weken of meer werkzaam	minder dan 26 weken werkzaam	
1959	91186	41593	-
1960	83913	36299	-
1961	77267	30536	6654
1962	70724	27326	5957
1963	66074	24321	5492
1964	62808	23017	5415
1965	59641	21720	5194
1966	56389	21105	5385
1967	57368	24879	5268
1968	57713	24137	5142
1969	55212	22228	4633
1970	54573	21905	4295
1971	51093	19861	4605
1972	50305	17881	4486

Bron: BPL/ASF en BPB jaarverslagen

Punt e. De aantallen vaste mannelijke werknemers volgens verschillende registraties

	Meitellingen CBS	Arbeidskrachtentellingen CBS	BVAB
1959		76068	69096
1965	47932	49870	49164
1970		35139	37526
1971	35299		

De cijfers van de BVAB lijken na 1959 vrij goed overeen te komen met de tellingen van het CBS. In feite zijn er wel verschillen. Zo zijn bij de geregistreeerde jaarcontracten ook de arbeiders van de loonwerkbedrijven opgenomen (zowel in 1965 als in 1970 + 3000 personen). Deze arbeidskrachten zijn bij de tellingen van het CBS niet opgenomen.

Punt f. Een vergelijking van de aantallen werknemers die meer dan 26 weken hebben gewerkt (BPL), met de aantallen die meer dan de helft van de tijd in de landbouw werkzaam waren volgens de arbeidskrachtentellingen van het CBS

	Meer dan de helft van de tijd werkzaam op het bedrijf (CBS)	Minder dan 26 weken bijgedragen aan het BPL
1962	59917	70724
1965	47566	59641
1970	34291	54572

Het verschil in ontwikkeling in de periode 1965 - 1970 tussen beide tellingen kan verklaard worden door een wijziging in de registratie bij het BPL. Verklaringen voor het verschil in het niveau kunnen zijn:

- arbeidskrachten op loonwerkbedrijven en meewerkende zoons in loondienst op het ouderlijk bedrijf zijn bij de reeks van het CBS niet opgenomen, bij die van het BPL wel;
- de reeks van het CBS heeft betrekking op personen die meer dan een half jaar op hetzelfde bedrijf hebben gewerkt, in de reeks van het BPL kunnen ook arbeiders opgenomen zijn die meer dan 26 weken hebben gewerkt, doch op verschillende bedrijven;
- bij het BPL zijn voorts ook werknemers op bosbouwbedrijven, grasdrogerijen, turfstrooiselfabrieken enz. opgenomen.

Punt g. Een vergelijking van het arbeidsvolume van vreemde mannelijke arbeidskrachten volgens de arbeidskrachtentellingen (CBS) en volgens het BPL

	Arbeidskrachtentelling (aje) (CBS)			Registratie van het BPL (manjaren)
	niet-gezinsarbeidskrachten	loonwerkbedrijven	Totaal	
1965	57127	5279	62406	58876
1966				55381
1967				57654
1968				58033
1969				55834
1970	40265	5416	45681	54606
1971				

Ook hier blijken belangrijke verschillen in de ontwikkeling tussen de reeksen. De veranderde wijze van registreren bij het BPL is hierdebet aan. Voor het verschil in niveau gelden dezelfde opmerkingen als onder punt f (uitgezonderd uiteraard de arbeiders op loonwerkbedrijven).

BIJLAGE 2

De leeftijdsverdeling van de regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten naar hoofdberoep van het bedrijfshoofd

Hoofdberoep	Aantal arbeidskrachten in			Procentuele verdeling in		
	1962	1965	1970	1962	1965	1970
landbouwer						
14 - 19 jaar 1)	3801	2428	1351	11,2	10,0	8,7
20 - 22 jaar	1924	1311	917	5,7	5,4	5,9
23 + 24 jaar	1540	1145	881	4,5	4,7	5,7
25 - 29 jaar	3948	2907	1848	11,6	12,0	11,9
30 - 39 jaar	7551	5533	3533	22,3	22,8	22,7
40 - 64 jaar	13884	10105	6546	41,0	41,7	42,0
65 j. en ouder	1254	828	493	3,7	3,4	3,1
Totaal	33902	24257	15569	100	100	100
Hoofdberoep						
tuinder						
14 - 19 jaar	4551	3973	2372	20,5	19,5	15,6
20 - 22 jaar	1890	1961	1712	8,5	9,6	11,2
23 + 24 jaar	1340	1338	1158	6,0	6,6	7,6
25 - 29 jaar	2410	2445	1888	10,8	12,0	12,4
30 - 39 jaar	3529	3432	2841	15,8	16,8	18,6
40 - 64 jaar	7485	6453	4812	33,7	31,7	31,6
65 j. en ouder	1038	774	452	4,7	3,8	3,0
Totaal	22233	20376	15235	100	100	100

Bron: CBS-meitellingen

1) 1970: 15 - 19 jaar.

BIJLAGE 3

Het aantal regelmatig werkzame mannelijke niet-gezinsarbeidskrachten per provincie (exclusief minder dan 15 uur per week werkzaam)

	Jaar					
	1959	1965	1967	1970	1972	1974
Groningen	6921	4015	3229	2233	1953	1639
Friesland	7022	4325	3659	2765	2428	2184
Drenthe	3120	1418	1158	872	945	905
Overijssel	2883	1465	1128	933	1009	960
Gelderland	6901	4080	3190	2749	2526	2490
Utrecht	2528	1625	1340	1150	1194	1235
Noord-Holland	10004	6960	6518	5299	5145	5068
Zuid-Holland	19319	15207	13235	11222	10763	11192
Zeeland	6752	3696	2942	2056	1539	1347
Noord-Brabant	5692	3469	3056	2732	2995	3197
Limburg	2382	1504	1312	1134	1343	1510
N.O.P.	1685	1396	1262	1103	995	910
Flevopolders	812	710	830	991	957	1057
Totaal	76068	49870	42859	35139	33791	33689

Bron: CBS-meitellingen.

Litteratuur over land- en tuinarbeiders

1. CBS: "Statistieken arbeidskrachten land- en tuinbouwwerkzaamheden".
2. GAB - Lisse: "Arbeidsmarktaspecten van het bloembollenbedrijf in het gewest Lisse. Lisse, 1971.
3. E.W. Hofstee: "Maatschappelijke ontwikkelingen in de komende decennia en hun invloed op land- en tuinbouw" in: Landbouwkundig Tijdschrift, augustus 1973.
4. Ministerie van Sociale Zaken: "Maandverslagen Arbeidsmarkt". Den Haag.
5. B.H. Perdok: "Het aantal werknemers in de land- en tuinbouw in het verleden en de te verwachten ontwikkeling tot 1975". LEI, 1968.
6. Provinciale Raad voor Bedrijfsontwikkeling Zeeland: "Landarbeiders antwoorden".
7. Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt voor de provincie Zuid-Holland. "Nota van de . . . .", 1974 (niet gepubliceerd).
8. Stichting Personeelsvoorziening Agrarische Bedrijven Hoeksche Waard: "Sociaal-economische aspecten van het agrarische bedrijfsleven in de Hoeksche Waard". 1973.
9. Studiegroep Personeelsvoorziening Bloemisterij e.o.: "De werkgelegenheid in de bloementeel te Aalsmeer", 1971.